

Het werken met cartoons en strips als didactisch materiaal is niet of nauwelijks aan de orde (geweest) in het onderwijs Nederlands. Dat is vreemd, omdat leerlingen nu vaak als beeldslim worden gekarakteriseerd. Hans Hulshof en Ad van der Logt laten zien hoe je met kijken en humor je leerlingen meer inzicht in het verschijnsel opzettelijke meerduidigheid kunt geven.

Ambigüiteit in beeld

TAAL KIJKEN BIJ NEDERLANDS

HANS HULSHOF & AD VAN DER LOGT

Strips worden bij Nederlands in het voortgezet onderwijs alleen behandeld in het kader van fictie, niet in het kader van taalstructuur. Om het taalgevoel te expliciteren zijn ze echter juist zeer geschikt. Het visuele aspect voegt een omgeving in talige en situationele zin toe die voor de interpretatie van essentieel belang is. Bovendien is het motiverend om met plaatjes te werken waarin pointe en humor de grondelementen van de visuele grap vormen (Cohn, 2013; Dubinsky & Holcomb, 2011). Bij de cartoons is de pointe in één plaatje uitgewerkt, in de stripjes (twee à vier plaatjes) zit de pointe meestal in het laatste plaatje.

In dit artikel laten we zien welke didactiek de docent kan hanteren om strips en cartoons te combineren met taalkunde en grammatica. Bovendien kan hij de beeldverhaaltjes zodanig manipuleren dat leerlingen op creatieve wijze (met enige hulp van de docent) bij hun analyse van visuele grappen tot een productief denkniveau uitgedaagd worden.

In het stripje van *Dirkjan* (Mark Retera) hieronder kan 'lijn 2' verwijzen naar de telefoon en naar de tram. In de context van het kantoor wordt de ambigüiteit normaliter opgeheven, maar niet bij de striptekenaar. Het opzettelijk ingebrachte misverstand leidt door het vierde plaatje (de pointe) tot een cognitief conflict bij de lezer/leerling en daarmee tevens tot reflectie op taal.

In feite gaat het om het aanbieden van reflectieopwekkende taalcontexten met behulp van bestaande cartoons en strips. Van beide genres hebben we een aantal uitgezocht met het oog op een verbaal misverstand dat leerlingen op een ludieke manier aan het denken zet. De tekeningen bieden een context, werpen naar aanleiding van een uitgebeeld misverstand een vraag op, die leerlingen proberen te beantwoorden. De docent begeleidt dit proces van het raden naar de bedoeling ofwel de oorzaak van het misverstand en stimuleert het gebruik van grammaticale terminologie daarbij. De keuze voor de misverstandsgrap is ingegeven door het feit dat het gevoelig maken voor miscommunicatie door meer-

duidelijkheid een belangrijke taak is voor het onderwijs Nederlands.

Didactische mogelijkheden

Didactische gezien kan een docent de aandacht voor ambigüiteit realiseren door vanuit verwondering en vraagstelling te werken en ervoor te zorgen dat er een leerbehoefte of leervraag wordt gecreëerd (Hulshof & Van der Logt, 2010). Een mogelijke lesopzet vanuit verwondering en vraagstelling kent de volgende fasering.

Verwondering, motivatie – Begonnen kan worden met het bekijken en bespreken van cartoons en stripjes met duidelijke pointes die grammaticaal/taalkundig interessant zijn. De maker heeft een misverstand tot grap gemaakt. Wat zie je, wat is er aan de hand? Waar zit 'm het misverstand in? Dit komt dus neer op het praten met leerlingen over cartoons/strips met een talig thema als dubbelzinnigheid, ellips, uitdrukking, waarbij de pointe aanzet tot verwondering, verrassing en objectivering.

Vraag stellen – Vervolgens kunnen met behulp van manipulatie met de plaatjes (weglating tekstgedeelten, weglating pointe/laatste plaatje van drie of vier) de taalkundige aspecten vrij intuïtief, ontdekkend, besproken worden (pointe raden, oorzaak verwarring aangeven). Dit heeft iets van een clozetoets (gatentekst) bij tekstbegrip: de leerlingen worden door het invullen van de lege plekken aangezet tot gebruikmaking van de context om de betekenis te achterhalen.

Vraag beantwoorden – Daarna proberen leerlingen de pointe te achterhalen en daarbij zo veel mogelijk van taalkundige terminologie gebruik te maken: het accent kan daarbij liggen op zins- en woordstructuur, betekenis, klank/uitspraak. De docent helpt waar nodig en geeft taalkundig commentaar.

Toepassing – Als een vervolgoopdracht kan leerlingen gevraagd worden zelf een dergelijke cartoon/strip te zoeken en/of te bedenken en daarbij hun taalgevoel te verwoorden.

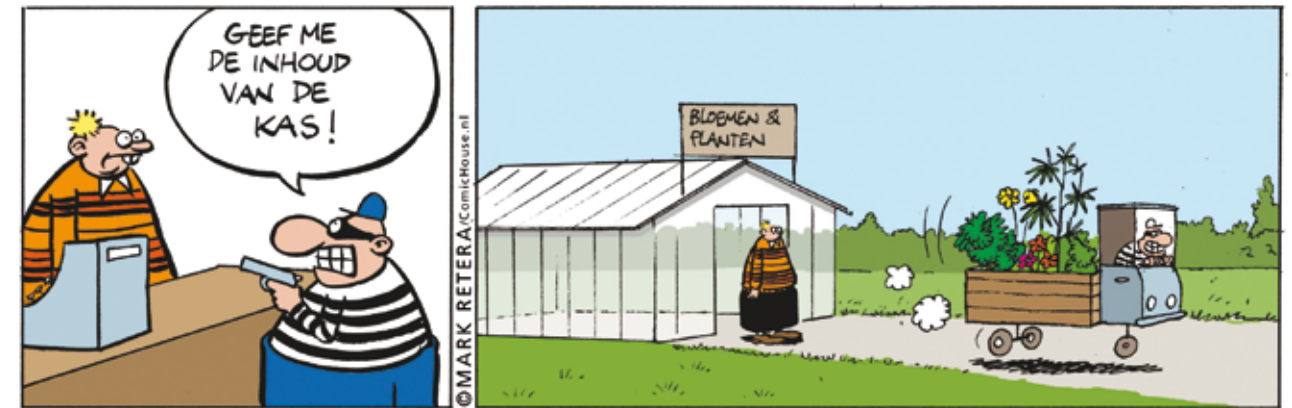

© Stefan Verwey

ken en/of te bedenken en daarbij hun taalgevoel te verwoorden. Bijvoorbeeld *Hij floot de hele wedstrijd* in twee verschillende tekeningen: Hij als scheidsrechter (*de hele wedstrijd* is dan lijdend voorwerp) en Hij als iemand uit het publiek (*de hele wedstrijd* is dan bijwoordelijke bepaling). Er kan een mapje met verzameld materiaal worden aangelegd. Juist door het zoeken in digitale bestanden en de verantwoording van de keuze kunnen leerlingen veel leren.

Verwondering, motivatie opnieuw – Hier ligt ook een mogelijkheid tot overgang naar taalgebruik waarin met vorm en inhoud wordt gespeeld om de lezer/hoorder even op het verkeerde been te zetten: cabaret, reclame, poëzie. Denk aan cabaretsinnen als 'In de haven is een rubberboot opgeblazen' (Fons Jansen) of 'Vannacht is een caravan van de afsluitdijk geblazen: 67 mensen konden worden gearresteerd' (Herman Finkers). Bij de eerste regel van Vasalis' gedicht 'Afsluitdijk' – 'De bus rijdt als een kamer door de nacht' – kan gevraagd worden welk zinsdeel de vergelijking 'als een kamer' is.

Toetsing – Cartoon en/of strip moeten geïnterpreteerd worden met behulp van taalkundige terminologie (vergelijk bij geschiedenis de interpretatie van politieke prenten).

'Taal kijken' in cartoons en strips

Cartoons – Bij de cartoon 'Je boek op tv!' (Stefan Verwey) kan met leerlingen besproken worden wat de aard van het misverstand is. Het gaat om het voorzetselgebruik. In dit geval blijkt dat het gebruik van *op* in veel gevallen idiomatisch bepaald is (vergelijk *Hij werkt op de bank/op school* en *Hij werkt in een slagerij/in een winkel*). In de cartoon wordt met deze verschillende interpretatiemogelijkheden (ligt op de tv, is in de uitzending) gespeeld. Misschien is beter: *Je boek is op de tv!*

Bij de cartoon 'Fokke en Sukke zijn gewoon nieuwsgierig' (Reid, Geleijnse & Van Tol) kan de vraag gesteld worden 'Waar gaat het om in deze cartoon?' De oorzaak van de dubbelzinnigheid is hier de uitdrukking *onder de plak zitten*. Bij deze cartoon zou het woord *plak* weggelakt kunnen worden om de leerlingen te vragen welk woord hier zou kunnen staan. Dat is een inductieve manier om tot begrip van homonieme woorden te komen.

Strips – Een komisch stripje van Dirkjan vinden we in het voorbeeld hierboven. Hierbij kan de opdracht luiden: bekijk de opbouw van de plaatjes op grond van verwachting en uitkomst. In 'Geef me de inhoud' lijkt het

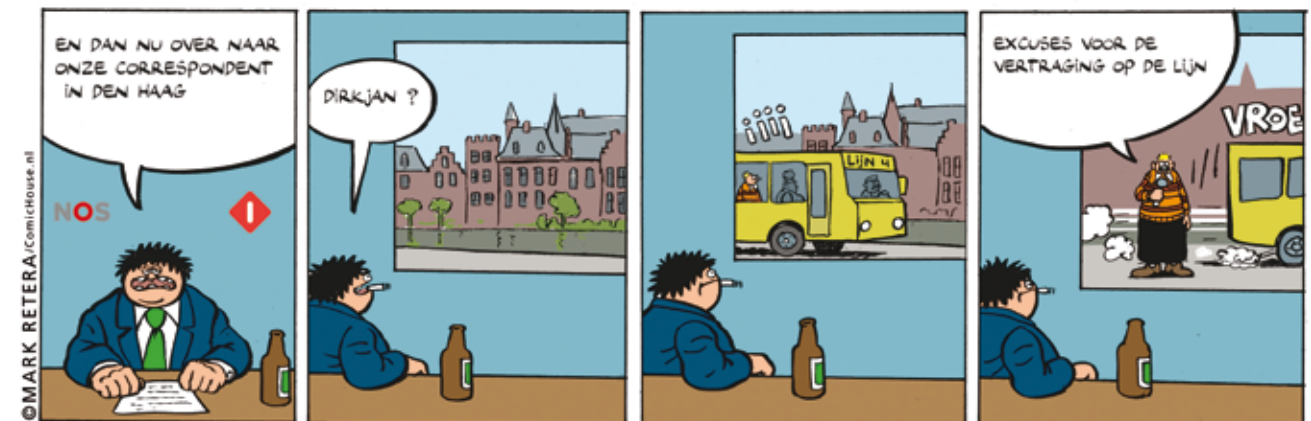
om de kassa te gaan, maar het woord *kas* kan nog iets anders betekenen.

Didactisch manipuleren

Stripjes kunnen om didactische redenen ook gemanipuleerd worden. Wanneer docenten bijvoorbeeld het laatste plaatje (de pointe) bij 'Lijn 2' weglaten, kan leerlingen de vraag gesteld worden: wat gebeurt er op het derde plaatje? Zo'n vraag kan volgens de didactiek van 'een hele taak eerst' (Janssen, Hulshof & Van Veen, 2016) aan de orde worden gesteld. De eerste hulp op maat die de docent kan bieden, is leerlingen te voorzien van de informatie dat het eerste plaatje al een duidelijke aanwijzing voor de pointe weggeeft. Mocht dit niet voldoende zijn, dan kan vervolgd worden met de soortgelijke strip 'Vertraging op de lijn' (hieronder). Het is dan niet moeilijk meer dezelfde soort homonymie te ontdekken. Alle leerlingen kunnen eventueel gefaseerd hun 'oplossing' in het lege kadertje schrijven of tekenen.

De kans dat twee samenhangende strips over verwante taalverschijnselen voorhanden zijn, is een toevalstreffer. De keuze om het laatste plaatje van een strip weg

Leerlingen gevoelig maken voor miscommunicatie door meerduidelijkheid is een belangrijke taak voor het onderwijs Nederlands

te laten, kan ook toegepast worden door vanuit verwondering en vraagstelling te werken. Voorwaarde is dan wel dat de docent een groot aantal losse voorbeelden verzamelt en ze zonder laatste plaatje aan de leerlingen aanbiedt.

Een voorbeeld zien we in de strip 'Leiding geven' van Dirkjan, die zonder het laatste plaatje aan de leerlingen moet worden aangeboden. De opdracht (het tekenen van een mogelijke clou) kan zowel als oriëntering of reflectie dienen. Bij de eerste variant geven de verzamelde strips zelf een handreiking in welke richting de oplossing gezocht moet/kan worden. Cabareteksten (al of niet in de vorm van videoclips) kunnen desgewenst als hulp worden aangeboden. Bij de tweede variant is dit niet meer nodig, omdat de leerstof (lexicale of syntactische homonymie) al in de voorafgaande les(sen) is behandeld. De clou van de 'Leiding geven' (het derde plaatje) kan dan als laatste aan de leerlingen worden getoond.

Tot slot

Het zou goed zijn te komen tot een systematische digitale verzameling van dergelijke cartoons en strips

Bij ambiguïteit spelen semantiek, grammatica en logica een rol. Het is voor leerlingen een relevant taalverschijnsel om de taalintuïtie onder woorden te brengen

voor het taalonderwijs. In het verleden hebben Van Eemeren, Grootendorst & Van Straaten (1996) met hun 'Vader en zoon'-collectie voor het leren argumenteren een zeer bruikbaar analoog voorbeeld gegeven. Niet alleen visueel ingestelde leerlingen hebben hier baat bij. Kennis van de oorzaken van ambiguïteit is belangrijk ter vermindering van communicatiestoornissen. Bij ambiguïteit spelen semantiek, grammatica en logica een rol. Het is voor leerlingen een relevant taalverschijnsel om de taalintuïtie (vaak na een aha-erlebnis) onder woorden te brengen en zo de nauwkeurigheid bij het lezen en formuleren te vergroten. Toepassing hiervan in taal-oefeningen behoort tot een van de opdrachten van het taalonderwijs. Bovendien: wat de leerlingen lachend leren, leren ze goed. ■

Hans Hulshof is taalkundige en emeritus hoogleraar Didactiek van het Nederlands, in het bijzonder in het voortgezet onderwijs, aan de Universiteit Leiden. Ad van der Logt was tot 2016 lerarenopleider en nascholer aan het ICLON van de Universiteit Leiden.

LITERAATUUR

- Cohn, N. (2013). *The visual language of comics: Introduction to the structure and cognition of sequential images*. Londen: Bloomsbury.
- Dubinsky, S., & Holcomb, C. (2011). *Understanding language through humor*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eemeren, F. van, Grootendorst, R., & Straaten, P. van. (1996). *Leren argumenteren met vader en zoon: Een speedcursus in twintig lessen*. Amsterdam/Antwerpen: Contact.
- Hulshof, H., & Logt, A. van der. (2010). Didactische modellen taalkunde. In H. Hulshof & T. Hendrix (Red.), *Taalkunde en het schoolvak Nederlands* (pp. 43-46). Amsterdam: VLLT.
- Janssen, F., Hulshof, H., & Veen, K. van. (2016). *Uitdagend gedifferentieerd vakonderwijs: Praktisch gereedschap om je onderwijsrepertoire te blijven uitbreiden*. Leiden: Universiteit Leiden. Te raadplegen via <http://www.conferentietoptalent.nl/downloads/UitdagendGedifferentieerdVakonderwijs.pdf>

WEBSITES

- Dirkjan: <dirkjan.nl> en <nl-nl.facebook.com/DirkjanFanclub>
- Fokke en Sukke: <www.foksuk.nl> en <[fokkesukkearchief.nl](https://www.fokkesukkearchief.nl)>
- Stefan Verwey: <www.volkskrant.nl/foto/stefan-verwey~p3848503>

etalage

De Nederlandse uitgeverijen presenteren de afgelopen weken weer stapels literatuur. Het is vrijwel ondoenlijk om de hele waslijst in kaart te brengen. Om die reden volgt hieronder een selectie van de meest bruikbare en in het oog springende titels.

Meis, de hoofdpersoon in de roman *Bermuda* (Nijgh & Van Ditmar, 224 blz.) van **Basje Boer**, weet niet precies hoe ze moet leven. Wanneer ze haar beste vriendin kwijtraakt, laat ze alles achter en vertrekt. Haar intuïtieve zoektocht voert haar van het Amsterdamse Bos en Lommer tot aan een woonboot in een gracht. Terwijl ze nieuwe identiteiten uitprobeert, wordt Meis ook door de mensen om haar heen in verschillende rollen gedwongen. Maar wie is ze nu daadwerkelijk, in deze zowel beklemmende als poëtische coming-of-ageroman?

De debuutroman *De truc* (Prometheus, 304 blz.) van de Duitse auteur **Emanuel Bergmann** laveert tussen zowel tijdperken als continenten. In het Praag van 1934 raakt de vijftienjarige Mosche Goldenhirsch tijdens een bezoek aan het circus volledig in de ban van de toverkunst. Hij verlaat zijn ouderlijk huis en sluit zich aan bij het circus, dat langzaam verder trekt, naar Duitsland. Vervolgens worden

de lezers meegevoerd naar het Los Angeles van 2007, als de tienjarige Max Cohn op zoek gaat naar de Grote Zabbatini, ooit een groot goochelaar. Max is ervan overtuigd dat Zabbatini's krachten het huwelijk van zijn ouders kunnen redden. Een filmisch geschreven en humoristische roman, over het verlangen om betoverd te worden.

Hoe trotseer je de honger en de uitputting? Die vraag staat centraal in *Plotse-ling, alleen* (De Bezige Bij, 256 blz.) van de Franse schrijfster **Isabelle Autissier**. Aan het begin van de roman besluit een jong stel uit Parijs om een jaar lang rond de wereld te zeilen. De reis brengt beiden naar Antarctica, waar ze aan land gaan op een onherbergzaam eiland. Terwijl ze het uitgestrekte gebied verkennen, steekt er een zware storm op, met als resultaat dat ze van de buitenwereld worden afgesneden. Eén ding staat vast: er zal geen redding komen tot de winter voorbij is. Kunnen ze ooit nog terugkeren naar de beschaafde wereld?

In *Het bitterzoete paradijs* (De Arbeiderspers, 272 blz.) besluit **Iris Hannema** op zoek te gaan naar het aardse paradijs. Zou het bestaan? En zo ja: waar? Ze doorkruist het blauw van de wereldkaart en bezoekt de eilanden in de Stille Oceaan, van de Salomoneilanden tot Hawaï. Op Vanuatu overleeft ze de verwoestende cycloon Pam, in Nieuw-

Caledonië dreigt een rassenoerlog, in het Koninkrijk Tonga ontmoet ze een koning. Ze beschrijft al haar doldrieste avonturen, maar de vraag blijft of ze uiteindelijk haar paradijs weet te vinden.

Moed! (Prometheus, 416 blz.) van de Engelse auteur **Chris Cleave** is een regelrechte oorlogsroman. Bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog besluit Mary North zich als vrijwilliger te melden bij het ministerie van Oorlog. Tom Shaw, die haar minnaar én werkgever wordt, probeert in eerste instantie de krijgsdienst te ontwijken, tot zijn beste vriend Alistair zich aanmeldt. Als Mary en Alistair elkaar ontmoeten, raken de levens van de drie jonge mensen met elkaar verstrengeld.

Onder de titel *De moeder van Ikabod* (De Arbeiderspers, 288 blz.) verscheen een nieuwe verhalenbundel van **Maarten 't Hart**. Ogenscheinlijk alledaagse gebeurtenissen, zoals de verkoop van een huis, een plechtige uitvaart, een kerkdienst of een bezoek aan de markt, pakken tragikomisch uit. Of soms juist beklemmend, zoals in 'De beroving' of 'De stiefdochter van Stoof'. Toch overheerst in alle verhalen de lichte toon die we van Maarten 't Hart gewend zijn. De verhalen laten zien dat het leven in feite een klucht is, die helaas zo nu en dan in een tragedie kan ontaarden. ■

Jacob Moerman

